

<https://doi.org/10.32762/zt.2025.15>

Vrednovanje urbanističko-arhitektonskih obilježja povijesnih perivojnih paviljona

Evaluation of urban-architectural features of historic park pavilions

Mina Plančić¹

(1) Arhitektonski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Doktorski studij Arhitektura i urbanizam
mp lancic@arhitekt.hr

Sažetak

Hrvatski povijesni paviljoni izgrađeni su u razdoblju od sredine 19. sredine 20. st. u arboretumima, javnim gradskim i lječilišnim perivojima, kao mjesta za odmor i okupljanja. U postojećem stanju paviljoni su obnovljeni, zapušteni ili uklonjeni. Cilj istraživanja je odrediti i vrednovati urbanističko-arhitektonska obilježja, i utvrditi tipove paviljona i principe uspostavljanja međuodnosa paviljona i prostornog konteksta kao poticaj za njihovu obnovu, zaštitu i unapređenje. Cilj ovog rada je prezentirati kako će se istraživanje provesti temeljem pregleda obilježja hrvatskih primjera paviljona dobivenim pregledom literature, kataloškom obradom, usporedbenim prostornim analizama, anketama i intervjuima. Doprinos istraživanja je uspostava sistematizacije povijesnih paviljona u Hrvatskoj te višekriterijsko vrednovanje obilježja s ciljem vrednovanja, zaštite i unaprjeđenja postojećeg stanja i načina korištenja.

Ključne riječi: povijesni paviljoni, parkovna arhitektura, glazbeni paviljon, sjenica, vidikovac

Abstract

Croatian historical park pavilions were built between the mid-19th and mid-20th centuries in arboretums, public parks, and gardens as places for rest and gatherings. In their current condition, pavilions are either restored, neglected, or removed. The research aims to evaluate urban and architectural features and identify pavilion types and the principles of achieving a relationship between the pavilion and its spatial context, as an incentive for their restoration, protection, and improvement. The investigation of the characteristics of Croatian examples of historical park pavilions will be conducted through a literature review, catalogue, comparative spatial analyses, questionnaires, and interviews. The research contribution will establish an overview and systematization of historical pavilions in Croatia, and a multi-criteria evaluation of their features to assess, protect, and enhance their current condition and usage.

Keywords: historical pavilions. park architecture, bandstand, gazebo, belvedere

1. Uvod

Otvoreni i poluotvoreni povijesni javni perivojni paviljoni izgrađeni su u Hrvatskoj u periodu od polovice 19. do polovice 20. st. Povodi njihovog nastanka na području Hrvatske vezani su poglavito uz kulturu nastanka javnih gradskih perivoja i parkova tijekom 18. st. u kojima su paviljoni rijetki primjerci arhitekture, ali i uz pojedine događaje i projekte poput Jubilarne šumarsko-gospodarske izložbe u Zagrebu 1891. g. U postojećem stanju su uklonjeni, obnovljeni, ili zapušteni. Cilj doktorskog istraživanja je uspostaviti sustavan pregled, te utvrditi urbanističko-arhitektonska obilježja povijesnih paviljona u javnim gradskim perivojima u Hrvatskoj, poglavito njihove suvremene uloge, načine korištenja i sadržaje koje nude u javnom gradskom životu, a u kontekstu poticanja unaprjeđenja njihove zaštite i obnove, te ponovnog korištenja sukladno suvremenim potrebama. Cilj ovoga rada je prezentirati metode i alate kojima će se navedeno doktorsko istraživanje provesti, a usmjeren je na pregled dosadašnjih istraživanja s utvrđivanjem teorijskih polazišta.

2. Znanstveni problem, polazišta i pregled dosadašnjih istraživanja

Povijesni perivojni paviljoni Hrvatske nisu sustavno istraživani s arhitektonskog, urbanističkog, niti pejzažnog motrišta. Jedan od ciljeva doktorskog istraživanja je usporedbom primjera odrediti obilježja i čimbenike kojima se može utvrditi potencijal paviljona u suvremenom kontekstu. Cilj je također istražiti potencijal njihovih suvremenih društvenih doprinosa (uloge u gradu i inovativni načini korištenja) kao i prostorno-perivojna obilježja paviljona (odnos paviljona i šireg perivojnog konteksta).

Dva polazišta za istraživanje su: 1. utvrđen značajan broj povijesnih paviljona u Hrvatskoj i njihov raznoliki tretman (uz značajan broj nestalih i uklonjenih), te činjenica da su neki primjeri zaštićena kulturna dobra; 2. brojna publicirana građa o perivojima i parkovima, koja je osnova za metodologiju istraživanja paviljona u javnim gradskim perivojima.

Parkovni i perivojni paviljoni kontinuirano su prisutni u svijetu i Hrvatskoj kao mjesta za odmor, sklanjanje i okupljanja, a uvidom u literaturu i terenskim istraživanjem uočen je i društveni doprinos paviljona pripadajućem perivoju i parku [1,2,3,4,5]. Nakon česte izgradnje paviljona u 19. te do sredine 20.st., od sredine 20. st. popularnost izgradnje u svijetu slabi [5], a pojam „paviljon“ razvija se i veže za izložbene građevine sajмова. Nakon 2000. g. aktualizira se arhitektonska i društvena uloga i povijesnih i suvremenih realizacija paviljona, i to realizacijom novih na ranijem mjestu povijesnih ili obnovom povijesnih primjera. Uočeni novi sadržaji i oblikovanja perivojnih paviljona te obnova i analize potencijalne obnove paviljona nakon 2000. g. [2,3], potvrđuju potrebu sustavnog i usporedbenog sagledavanja teme povijesnih perivojnih paviljona u suvremenom društveno-prostornom kontekstu. Svjetski i hrvatski primjeri, koji potvrđuju problematiku, su: glazbeni paviljon u Brightonu, UK (obalni kontekst plaže, izgrađen 1887., adaptiran 1970.-ih, restauriran 2009.), glazbeni paviljon u Sarajevu, BiH (gradski perivoj, izgrađen 1913., uklonjen 1950., rekonstruiran 2010.), glazbeni paviljon u Karlovcu (gradsko šetalište, izgrađen u 19. st., rekonstruiran 1917.) i Sakuntala paviljon u Osijeku (gradski perivoj, rekonstruiran 2018.). Preliminarnim pregledom literature [6-15] i djelomično provedenim terenskim istraživanjem utvrđeno je do sada 47 povijesnih paviljona u Hrvatskoj, izgrađenih u arboretumima, gradskim i lječilišnim perivojima, od kojih je 25 opstalo.

Osnovni podaci o postojanju povijesnih parkovnih paviljona u Hrvatskoj pronađeni su u publikacijama o povijesnom razvoju javnih gradskih perivoja i parkova od 18. do 20. st. [6-14]. Dio podataka o njima nalaze se u rijetkoj građi o pojedinim projektima obnove paviljona [12] i publikaciji o šumarsko-gospodarskoj izložbi [15]. Suvremene arhitektonske i prostorne uloge parkovnih paviljona obrađuju publikacije o suvremenim projektima parkovnih paviljona [2,4], što uz poimanje o brojnosti suvremenih, ali i zanemarivanju potencijala korištenja povijesnih paviljona, može potaknuti analizu mogućnosti suvremenih realizacija paviljona na mjestima uklonjenih povijesnih primjera, revitalizacijom mjesta i aktivnosti sukladno suvremenim potrebama javnog prostora. Dosadašnja istraživanja tematski se mogu podijeliti na nekoliko grupa izvora istraživanja: o razvoju povijesnih gradskih parkova kao prostornom kontekstu paviljona; o participativnosti u planiranju javnih prostora; o suvremenim paviljonskim strukturama na otvorenom prostoru; o pojedinačnim inozemnim i hrvatskim povijesnim paviljonima; te o očuvanju i zaštiti graditeljske i parkovne baštine. U prvoj vrsti literature [6] daje se pregled povijesnog nastanka vrtova i perivoja Hrvatske, te podaci o paviljonima kao elementima parkovne arhitekture, a važan je i doprinos dosadašnjih istraživanja hrvatske parkovne baštine, gradskih perivoja te njihove zaštite i značaja u europskom kontekstu [7, 8, 9], kao i istraživanja pojedinačnih primjera promenada i perivojnih trgova 19.st. [10, 11], botaničkog vrta [12] i Šumarske gospodarske izložbe iz 1891.g. [15], te istraživanja o zagrebačkim perivojima Tuškanac i Maksimir [13,14]. Navedena povijesna istraživanja postavljaju perivoje u kontekst prostora i vremena navodeći podatke o postojanju paviljonskih građevina, ali bez njihove detaljne analize i usporedbe. Drugom vrstom istraživanja analiziraju se različite urbanističke i arhitektonske intervencije te paviljoni kao elementi perivojne arhitekture, uz pregled raznolikosti sadržaja i načina korištenja paviljona, materijalizacije, položaja i konstrukcija s osvrtom na primjenu suvremenih računalnih modela dizajna i produkcije paviljonskih struktura [2]. Treća grupa suvremenih istraživanja usmjerena je na ulogu sudjelovanja javnosti u procesima planiranja javnih prostora [16] kao i na suvremene funkcije perivojnih paviljona kao inovativnih platformi za propitivanje suvremenih oblikovanja, upotrebe materijala i inovativnih višenamjenskih načina korištenja. Analizom potencijala pojedinih perivojnih elemenata [1] paviljoni se kategoriziraju u grupu pratećih elemenata te su, prema primarnom korištenju, vizualni, pasivni i nepromjenjivi elementi, a prema funkciji mogu, uz rekreacijski potencijal (provođenje slobodnog vremena), biti nositelj i drugih funkcija i doprinosa. Četvrta grupa izvora i istraživanja temelji se na načelima očuvanja i zaštite graditeljske baštine [17-22], obzirom da su pojedini primjeri paviljona zaštićena kulturna dobra ili imaju posebnu arhitektonsku ili urbanističku vrijednost, a poseban doprinos izvora podataka u hrvatskom kontekstu čine dostupne baze zaštićenih kulturnih dobara poput online Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske pri Ministarstvu kulture [30]. Podatke o postojanju i vremenu evidentiranja paviljona u izvorima daju ilustrirane povijesne karte [Slika 1., Slika 3.] kao i povijesne turističke razglednice [Slika 2.].

3. Ciljevi i hipoteze istraživanja

Temeljem istraživačkog problema (nedostatka istraživanja o povijesnim perivojnim paviljonima u Hrvatskoj), određeni su ciljevi doktorskog istraživanja:

- Hipoteze istraživanja temeljem postavljenih ciljeva su:

Slika 3. Maksimir, isječak plana iz albuma Park Jurjaves, 1853. [izvor: [8]]

4. Materijali i metodologija

MATERIJALI I ISPITANICI: Istraživati će se **znanstvenu i stručnu literaturu**, analizirati **urbanistički planovi i kartografska građa**, te u kombinaciji s **terenskim i arhivskim istraživanjima**, usmjeriti se na izradu kataloga paviljona. Za kataloško istraživanje pojedinih primjera koristit će se dostupna **arhivska građa** (arhiv, gradski muzeji, konzervatorski odjeli), te podaci dobiveni iščitavanjem ortofoto snimki. Terenskim istraživanjima izraditi će se **fotodokumentacija** paviljona i neposrednog okruženja odabranih primjera, a **anketom korisnika i intervjuima stručnjaka** prikupiti podaci o suvremenim načinima korištenja paviljona u prostoru perivoja.

METODOLOGIJA: **Kataloški pregled** dat će uvid u osnovne podatke (vrijeme nastanka, smještaj, autori, vlasništvo, stanje zaštite) i urbanističko-arhitektonska obilježja (proporcije, materijali, konstrukcija, stanje; položaj u perivoju, fizička i vizualna dostupnost, namjena, i dr.) uz grafičke priloge. **Usporednom analizom primjera** pojedinih paviljona prema dvije grupe kriterija (arhitektonska i prostorna obilježja), utvrdit će se **tipološki razvrstaj** paviljonskih građevina te provesti njihova **klasifikacija** u odnosu na prostorna obilježja (principi odnosa prema širem perivojnom kontekstu) grafičko analitičkom interpretacijom (vlastite skice, tablice, dijagrami i sl.). Utvrđene kategorije pokazati će zakonitosti u uspostavi međuodnosa paviljon-perivoj te njihov posljedičan utjecaj na stanje i suvremeni način korištenja. **Anketom i polustrukturiranim intervjuom** ispitat će se procjene korisnika perivoja o načinu korištenja paviljona, njihovoj percepciji te aspiracijama u kontekstu suvremenog korištenja. **Strukturiranim intervjuima** utvrdit će se stavovi stručnjaka o mogućnostima unaprjeđenja stanja, statusa zaštite i afirmacije uloge paviljona u suvremenom društvenom kontekstu.

5. Diskusija o očekivanim rezultatima i doprinosu istraživanja

Kao rezultat doktorskog istraživanja očekuje se uspostava sustavnog pregleda i kategorizacije povijesnih paviljona u Hrvatskoj u razdoblju od sredine 19. do sredine 20. st. Planira se preliminarno utvrđeni popis paviljona (ukupno 47 izgrađenih i 25 još postojećih primjera) u Hrvatskoj provjeriti i dopuniti, te utvrditi kriterije za odabir onih primjera na kojima će se provesti detaljnije analize i ostala istraživanja za utvrđivanje kriterija za njihovo vrednovanje i unaprjeđenje. Očekivani doprinosi doktorskog istraživanja su: utvrđivanje kriterija za urbanističko-arhitektonsko vrednovanje obilježja povijesnih perivojnih paviljona u suvremenom kontekstu, te unaprjeđenje metode planiranja i zaštite paviljona, a u funkciji unaprjeđenja postojećeg stanja i načina njihova korištenja.

6. Zaključak

Arhitektonska i prostorna obilježja povijesnih perivojnih paviljona utječu na njihovo suvremeno stanje i načine korištenja. U Hrvatskoj je utvrđena izgradnja 47 primjera koji su u različitom stanju izgrađenosti, te postoji potreba za sustavnim istraživanjem njihovog stanja, načina korištenja, mogućnosti reafirmacije u javnom prostoru, istraživanja sadržaja koje u suvremenom kontekstu javnog prostora mogu nuditi, kao i arhitektonskoj vrijednosti i potrebi njihove zaštite. Kataloški pregled hrvatskih primjera, uz analize prostornih i arhitektonskih obilježja, aspiracija korisnika, te stavova stručnjaka o njihovoj reafirmaciji u suvremenom javnom prostoru mogu poslužiti kao baza za nova istraživanja, ali i za smjernice pri planiranju suvremenih perivojnih građevina javnog prostora.

Literatura

- [1] Pereković, P., Kamenečki, M.: Parkovni elementi kao nositelji rekreacijskog potencijala, *Prostor*, 25(2), 2017., (342-357)
- [2] Angelova, D.: Contemporary Pavilions as Part of the Common Urban Areas, *Conference Proceedings of the Second International Conference "Education, Science, Innovations" ESI'2012*, Bulgaria, Pernik, (73-81), 2012., <https://doi.org/10.13140/2.1.2635.7446>
- [3] Geng M., Franić T.S., Prpić L.: Paviljon i tri moguća mjesta: Redefiniranje i reafirmacija paviljona 28 Zagrebačkog velesajma, arhitekta Miroslava Begovića, *Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*, 2020., (CROSBI ID 23175)
- [4] Jung, H.; Park, S.: Pavilion as an architecture of new placeness: a case of Serpentine Pavilion project, *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 22:1, 2022., (84-95), <https://doi.org/10.1080/13467581.2021.2024197>
- [5] Rabbitts, P.: *Bandstands, Pavilions for music, entertainment and leisure*, Historic England, London, 2018., ISBN: 9781848023727
- [6] Kiš, D.: *Hrvatski perivoji i vrtovi*, Algoritam, Zagreb, 1998.
- [7] Obad Šćitaroci, M.: *Hrvatska parkovna baština, zaštita i obnova*, Školska knjiga Zagreb, 1992.
- [8] Bojanić Obad Šćitaroci, B., Obad Šćitaroci, M.: *Gradski perivoji Hrvatske*, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet Zagreb, 2004.

- [9] Šćitaroci, B, Šćitaroci, M.: Varaždinski perivoji 19. stoljeća u hrvatskom i europskom kontekstu, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU, Varaždin, Br.24, 2013., (293 – 316),
- [10] Knežević, S.: Zrinjevac 1873-1993., Naklada Prelog, Zagreb. 1993.
- [11] Matijašević, E., Cindrić, I.: Strossmayerovo šetalište u Petrinji-Perivoj na glavnom gradskom trgu, Prostor, 30, 2005., (143-158)
- [12] Perušić, M.: Povijesna arhitektura u Botaničkom vrtu Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu, Portal-godišnjak restauratorskog zavoda, 9/2018, 2018., <http://doi.org/10.17018/portal.2018.7>
- [13] Gašparović, S., Mrđa, A.: Tuškanac, Hrvatska revija (1330-2493) 10, 4; (78-83), 2010.,
- [14] Ivanković, V.: Objekti perivoja Maksimir, Javna ustanova Maksimir, Zagreb., 2009.
- [15] Gostl, I.: Najsajnija zagrebačka predstava, ABC Naklada, Zagreb, 1996.
- [16] Vukić, J., Careva, K., Lisac, R.: Participacija građana u planiranju i uređivanju javnog prostora - bottom up pristup na primjeru grada Zagreba, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2021.
- [17] Marasović, T.: Zaštita graditeljskog nasljeđa, Društvo konzervatora Hrvatske - Zagreb, Sveučilište u Splitu - Filozofski fakultet u Zadru, OOUR Split, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Postdiplomski studij graditeljskog nasljeđa u Splitu, 1983.
- [18] Sanković-Simčić, V.: Revitalizacija graditeljske baštine, Naša riječ, Sarajevo, 2000.
- [19] *** Venecijanska povelja, Međunarodna povelja o konzervaciji i restauraciji spomenika i spomeničkih cjelina ***, Venecija, 1964., <https://www.icomos.org/en/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/157-the-venice-charter>
- [20] *** Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara NN 145/24.
- [21] Marić, M.: Zaštita i obnova povijesnih vrtova u Hrvatskoj, Matica Hrvatska, Hrvatska revija 4., Zagreb, 2022.
- [22] ***[], Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, (<https://registar.kulturnadobra.hr/#/>) pristup 10.05.2025.